

ІНТЕРЕС ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Чепис Олеся Іванівна,

*викладач кафедри цивільного права юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

«Якщо фізичний світ підкоряється закону руху, то світ духовний не меншою мірою підкорений закону інтересу» [1, с.260]. Ця відома формула, виведена французьким філософом-матеріалістом К.А. Гельвецієм ще у XVIII столітті, не втрачає своєї актуальності. І справді, будь-яка діяльність людини обумовлена тими чи іншими інтересами. Саме вони є основою (базисом) для формування мети, цілей та пріоритетів.

Законні і охоронювані законом, матеріальні та нематеріальні, приватні та публічні, суспільні та особисті, економічні, культурні, політичні та інші соціальні інтереси – все це видові категорії родового поняття «інтерес», дослідженням якого займаються різні науки: філософія, юриспруденція, соціологія, психологія, економіка та інші. Ця обставина свідчить про те, що інтерес є загальнонауковою категорією.

1. Яка ж сутність категорії «інтерес»?
2. Як співвідносяться інтерес і суб'єктивне право?
3. Яка функціональна роль інтересу в правовому регулюванні?
4. Що охоплюється поняттям «охоронюваний законом інтерес»?

Спроба дати відповіді на поставлені запитання і є завданням даного дослідження.

Важливий внесок у розробку проблеми інтересу в праві зробили: С.С. Алексєєв, С.М. Братусь, А.В. Венедиктов, Ю.С. Гамбаров, В.П. Грибанов, Р.Е. Гукасян, О.І. Екімов, О.С. Іоффе, Д.А. Керімов, М.М. Коркунов, М.І. Матузов, С.А. Муромцев, І.Б. Новицький, Л.І. Петражицький, С.А. Сабієнов, В.В. Степанян, Р.О. Халфіна, Д.М. Чечот, М.А. Шайкєнов, Г.Ф. Шершеневич, Л.С. Явич.

1. Слово «інтерес» походить від латинського *interest*, що означає «мати значення». На рівні буденної свідомості в це поняття вкладаються наступні значення:

- а) особлива увага до чогось;
- б) зацікавленість;
- в) бажання вникнути в суть;
- г) потреба, вигода.

Незважаючи на те, що питання про природу інтересів і їх значення для права, правотворчості і правового регулювання цікавило і цікавить вчених-правознавців, на сьогоднішній день немає єдиної думки щодо співвідношення в інтересі об'єктивного і суб'єктивного. Відомі три позиції у вирішенні цього питання:

1) інтерес – суб'єктивна категорія. Прихильники такого підходу стверджують, що існують лише усвідомлені суб'єктом інтереси. Немає усвідомлення – немає інтересу;

2) інтерес – суб'єктивно-об'єктивна (діалектична) категорія. Суть полягає в наявності двох факторів: з

одного боку, має місце об'єктивна потреба, а з іншого – формування інтересу у свідомості людини (суб'єктивний момент);

3) інтерес – категорія об'єктивна. Це означає, що інтереси існують незалежно від свідомості суб'єкта.

З першою позицією погодитися неможливо. До прикладу, непрацездатні та неповнолітні, в силу певних обставин, можуть не усвідомлювати своїх інтересів. Однак закон визнає і охороняє інтереси цих осіб. Можливість здійснювати індивідуальні вольові дії також не є необхідною, бо «воля може бути перенесена на іншу особу, і це не потягне за собою одночасного перенесення права, оскільки уповноважена особа збереже за собою задоволення інтересу, яке право їй забезпечує» [2, с. 556].

Представники діалектичного підходу також розуміють інтерес як феномен людської свідомості, але із вказівкою на його об'єктивну (матеріальну) основу. Таке трактування дає можливість вірно зрозуміти деякі аспекти прояву інтересу в діяльності суб'єкта, однак формально-логічний метод пізнання виключає подвійне визначення наукового поняття [3, с.46].

Підсумувавши наведені положення, робимо висновок, що інтереси за своєю природою є об'єктивними. Вони існують в дійсності і залежать від характеру суспільних відносин, перш за все матеріальних.

Оскільки «нічого не здійснюється... поза інтересами» [4, с.288], цікавим є питання про те, що саме включає в себе поняття інтерес, тобто який його зміст. Ряд вчених ототожнюють інтерес із благом. Л.І. Брауде писав, що «термін «інтерес» вживається в науці права як вигода, благо» [5, с.51]. З цією думкою важко погодитися, адже таке розуміння інтересу позбавлене логічного змісту. Благо є об'єктом інтересу, оскільки воно має здатність задовольняти потреби та інтереси суб'єкта. Тому якщо сам інтерес розуміти як благо, то виходить, що він має об'єктом самого себе. А це неможливо.

Деякі вчені інтерпретують інтереси як суспільні відносини. До прикладу, М.А. Шайкєнов вважає, що «сутністю інтересу є суспільне відношення, яке опосередковує вигідне оптимальне задоволення потреби» [6, с.20]. Однак «суспільні відносини» – це занадто широке поняття, яке охоплює і негативні явища у вигляді заподіяння майнової чи немайнової шкоди суб'єкта. Такий підхід іде врозрід із розумінням інтересу як позитивно ціннісного явища.

В.П. Грибанов визначив інтерес як «потребу», що проявляється «у тих відносинах, в які вступають особи у процесі своєї діяльності» [7, с.240]. На нашу думку, це визначення є найбільш точним, оскільки містить два цінні висновки:

- а) змістом інтересу є потреба;
- б) формою існування інтересу виступають суспільні відносини.

Під потребою, в даному випадку, слід мати на увазі лише таку, яка має соціальний характер. Необхідно враховуючи ту обставину, що фізична залежність суб'єкта від умов забезпечення вітальності, яка притаманна як людині, так і тварині, також є потребою. Саме тому мова повинна йти тільки про ту потребу, яка притаманна людині як соціальному суб'єкту [8, с.167].

2. Яке ж значення інтересу для права і, зокрема, для суб'єктивного права? Це питання має вікову історію. Однак в юридичній науці немає єдності у поглядах вчених на дану проблему. Деякі автори вважають інтерес ціллю і метою суб'єктивного права. Інші – його неодмінним елементом. Так, відомий німецький юрист Р. Теринг у своїх роботах дійшов висновку про те, що суб'єктивне право – це юридично захищений інтерес. А основне завдання права «служити інтересам і цілям цивільного обігу» [9, с.95].

На проблему інтересу звернув увагу і відомий теоретик права М.М. Коркунов. Щодо співвідношення суб'єктивного права та інтересу він писав: «Суб'єктивне право – це можливість реалізації інтересу, обумовлена відповідним юридичним обов'язком» [10, с.149]. Тобто «право неодмінно передбачає наявність обов'язку. Якщо він відсутній, то має місце простий дозвіл, а не правомочність» [10, с.151].

Цікавою з цього приводу є позиція Ю.С. Гамбарова. На його думку, суб'єктивне право включає в себе три елементи: суб'єкт, предмет, захист. При цьому до предмету Гамбаров включає «різноманітні інтереси...» [11, с.377].

О.С. Іоффе також відводить інтересу роль елементу суб'єктивного права: «Виключення інтересу зі змісту суб'єктивного права призвело б до того, що останнє виявилось б беззмістовним...» [2, с. 556].

Протилежної точки зору дотримується у своїх роботах В.А. Тархов. Він вважає, що «інтерес задовільняється через суб'єктивне право і не може виступати елементом цього права» [12, с.40]. Тобто інтерес співвідноситься із суб'єктивним правом як ціль і засіб.

Досліджуючи роль і місце інтересу, С.С. Алексєєв не включає його у зміст суб'єктивного права, але при цьому наголошує на тому, що останнє «знаходиться у глибокій єдності з інтересами» [13, с.115]. Ефективність правового регулювання суспільних відносин залежить від того, якою мірою право забезпечує життєві інтереси.

3. Інтерес і право грають на одному полі. Цим полем виступають суспільні відносини. І тут слід звернути увагу на те, що інтерес впливає на право двома шляхами:

- 1) як передумова, фактор, що впливає на волю законодавця;
- 2) як ціль, досягнення якої здійснюється за допомогою суб'єктивного права.

Для правотворчості визначальну роль відіграють фактичні інтереси, оскільки майже вся свідомо діяльність суб'єктів спрямована на їх реалізацію. Водночас, суб'єкти повинні рахуватися з інтересами інших, йти

на компроміси. Суспільство – це сфера перманентного конфлікту інтересів, котрі потребують розмежування за допомогою юридичних норм [10, с.7]. У протилежному випадку суспільство постійно буде знаходитися у стані колізії егоїстичних інтересів. З цього приводу Г.Ф. Шершеневич говорить: «Необхідно визнати, що право існує, бо існує боротьба інтересів» [14, с.83].

Гармонізація і забезпечення реалізації інтересів людей є пріоритетним завданням правової соціальної держави. Створюючи механізм правового регулювання на основі об'єктивних потреб учасників суспільних відносин, держава формує ефективний комплекс, спрямований на здійснення потрібних перетворень з найменшими втратами. Суб'єкти, включені в цю правову сферу, пов'язані між собою правами, обов'язками і відповідальністю. Всі повинні поважати права, свободи, інтереси і статус один одного.

В загальному вигляді можна зробити висновок, що неодмінною умовою існування і нормального функціонування суспільства є наявність правового регулювання. Виходить, для того, щоб правова форма була наповнена реальним змістом, творці права повинні рахуватися з об'єктивними інтересами [15, с.44]. При цьому законодавець може стимулювати певну поведінку по реалізації інтересів, або навпаки, обмежувати чи взагалі забороняти її. Останній випадок стосується неправомірних інтересів.

Слід враховувати також ту обставину, що інтереси є динамічними. Вони змінюються із розвитком виробничих відносин і значною мірою залежать від правової ідеології. Саме з метою найбільш адекватного відображення у правових нормах об'єктивних потреб, розвинуті держави використовують різноманітні інформаційні та правові засоби їх виявлення (ЗМІ, мережа Інтернет; плебісцити, судова практика тощо).

4. Варто відзначити, що право відображає лише найбільш важливі, значимі і типові інтереси, оскільки воно не може регламентувати всі сфери життя суспільства. Ще Ш.Монтеск'є писав: «Дозволено, а тому і не приписується правом все те, що не звужує свободи інших» [16, с.86]. Ті інтереси, які закон бере під свою охорону, надаючи суб'єктам правові засоби для їх задоволення і захисту, переходять в категорію охоронюваних законом. Серед охоронюваних законом інтересів можна виділити дві групи:

- а) ті, які за допомогою законодавчого закріплення набули статусу суб'єктивних прав;
- б) ті, які не опосередковані конкретними правовими нормами, але в силу правових передумов є об'єктами правової охорони.

На думку М.І. Матузова, охоронювані законом інтереси – це свого роду «передправа», «доправа». Вони трансформуються у суб'єктивні права, коли для цього виникають необхідні умови [17, с.113]. Матеріальні фактори не дають можливості довільно прискорювати цей процес. Саме ця обставина зумовлює ситуацію, коли законодавець не формулює конкретний зміст охоронюваних законом інтересів, а лише робить вказівку на необхідність їх охорони і захисту. Охоронювані законом інтереси служать перехідним етапом на шляху формування нових прав [18, с.149].

Заслужують на увагу також науковці, які основною причиною появи охоронюваних законом інтересів поряд із суб'єктивними правами називають наявність прогалин у законодавстві, які заповнюються за допомогою аналогії.

Охоронювані законом інтереси і суб'єктивні права близькі, але не тотожні. Якщо суб'єктивне право можна визначити як конкретну можливість, то охоронюваний законом інтерес – це, скоріше, прагнення. Науковці виділяють три причини, у зв'язку з якими інтереси не можна перетворити у гарантовані права:

- 1) економічна. У багатьох випадках держава своїми економічними можливостями забезпечує реалізацію правових норм. При цьому враховується важливість забезпечення тих чи інших інтересів;
- 2) кількісна. Велика кількість незаборонених можливостей не закріплюється в законах, оскільки вони не можуть глобально вплинути на інтереси суспільства;
- 3) якісна. В приватній сфері життя право не може втручатися, а тому такі відносини залишаються поза правовим нормуванням.

У різні періоди в залежності від різних умов на перший план може виходити будь-яка з цих причин.

Охоронювані законом інтереси – це обґрунтовані, які не суперечать загальному змісту права, прагнення задовольнити потреби, що підлягають захисту держа-

ви. В юридичній літературі доволі часто змішуються поняття «охорона законних інтересів» і «захист законних інтересів». Але це не одне і те ж. Охороняються вони постійно, а захищаються лише тоді, коли має місце порушення цих інтересів.

Загалом, існування поряд із суб'єктивними правами охоронюваних законом інтересів у повній мірі відображає відомий приватно-правовий принцип: «Дозволено все, що не заборонено законом».

Підсумовуючи вищесказане, робимо наступні висновки:

- 1) інтерес є об'єктивною категорією;
- 2) зміст інтересу складає потреба, що має соціальний характер;
- 3) об'єктом інтересу є певне благо;
- 4) формою існування інтересу виступають суспільні відносини;
- 5) інтерес співвідноситься із суб'єктивним правом як ціль і засіб;
- 6) інтерес є передумовою правотворчості;
- 7) інтереси динамічні;
- 8) охоронювані законом інтереси – це обґрунтовані, які не суперечать загальному змісту права, прагнення задовольнити потреби, що підлягають захисту держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гельведий К.А. Сочинения в 2-х т., т.1. — М., 1974. — С.260.
2. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» // Серия «Классика российской цивилистики». — М.: Статут, 2003. — С.556.
3. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: Учебник для юридических факультетов и институтов. — М., 1996. С.46.
4. Гегель Г.Ф. Соч. в т.3. — М., 1956. — С.288.
5. Брауде Л.И. К вопросу об объекте правоотношения по советскому гражданскому праву // Советское государство и право. — 1951. — № 3. — С.51.
6. Шайкенов Н.А. Правовое обеспечение интересов личности. — Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1990. — С.20.
7. Грибанов В.П. Интерес в гражданском праве // В кн. Осуществление и защита гражданских прав. (Классика российской цивилистики). — М.: Статут, 2000. — С.240.
8. Айзикович А.С. Важная социологическая проблема // Вопросы философии. — 1965. — №11. — С.167.
9. Иеринг Р. Цель в праве. — СПб, 1881. — С.95.
10. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. — СПб, 1898. — С.7, 149-151.
11. Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права. Т.1. Общая часть. — СПб, 1911. — С.377.
12. Тархов В.А. Гражданское правоотношение. — Уфа, 1993. — С.40.
13. Алексеев С.С. Общая теория права. Т.2. — М.: Юридическая литература, 1982. — С.115.
14. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. — М., 1912. — С.83.
15. Кудрявцев В.Н. Взаимосвязь правового регулирования и социальных интересов // Вопросы философии. — 1987. — № 1. — С.44.
16. Монтескье Ш. Письма. — М., 1978. — С.86.
17. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. — Саратов, 1972. — С.113.
18. Витрук Н.В. Основы теории положения личности в социалистическом обществе. — М., 1979. — С.149.